

HALK MİMARİSİ HAKKINDA II

Yazan: Henry GLASSIE
Çeviren: Abbas KARAKAYA

DÖNÜŞTÜRME

Tarih, zaman boyutunda varolurken mimarlık bunu yer boyutunda gerçekleştirir. Tarih insanoğlunun yaşadıklarını anlamlandırma ihtiyacı adına zamanın kesintisiz akışına müdahale eder ve onu parçalara ayırarak yeniden düzenler. Mimarlık ise uçsuz bucaksız alanlara dalar ve onları uygun, işe yarar parçalara böler. Boş alanlara güç uygulayarak onları [kullanabileceğimiz] meknlere dönüştüren mimarlık böylece yer boyutuna anlam getirmiş olur.

En uç noktası gökbilimde bulunan mimari güdü, keşif ve adlandırma ile başlar. Bebek bir yumuşaklık üzerinde emeklemeye başlar ve büyüdükçe o yumuşaklığın tarifi de olgunlaşır. Mesela, yumuşaklık önce bir kilimdir, sonra kırmızı bir kilimdir, daha sonra 19. yüzyıl sonlarına ait sıradan bir Kazak kartalı kilimidir.¹ Kaşif, tehlikeyi göze alarak bilmediği alana girer, onu parsellere böler ve onlara kahramanlığını hatırlatacak adlar vermeye başlar. Zamanla çoğalan adlar yerin tarihini hatırlamak için kaynaşp bir araya gelirler: Önce gelen, sonra gelen ve bu gruplar arasındaki tartışmalar.

Tarihin fiziksel alana taşınması ve yerin anlamlı olduğununun gösterilmesi için adlar çok kalıcı araçlar değildir. Ormanın içinden geçirilen bir yol veya sınırı belli etmek için bir taşın bir taş üstüne konulması gibi fiziksel değişiklikler

anlamın gösterilmesini daha kalıcı hale getirir. Üst üste konan taşlar sınırları berkitip duvarlara dönüşür: Atlı savaşçıların yönlerini batıya, Avrupa'ya çevirmelerine yol açan Çin Seddi; Romalıların İngitere'de kuzeyin dizginlenemez insanını yerlerinde, çorak dağlık bölgelerinde tutabilmek için ördükleri duvar; sınır boylarındaki kalelerin duvarları; hapisane ve şehirleri çevreleyen sur duvarları; kahraman harmancının günlük çalışmasının sonunda çocuğunu dizinde hoplattığı kulübesinin duvarları...

Bir geçmiş ve bir gelecek ima ederek zamanı yer boyutuna taşıyan fiziksel müdahale ve mekanı bölerek aynı anda hem kapsayıcı hem de ayırıcı olan duvarlar ile mimarlık vaki olur.

Mimarlık iddialara, isimlere, anlara ve umutlara fiziksel bir biçim verir. Kavramsal bir uğraş olarak mimarlık fikirleri planlara, planları da başkalarının görebileceği şeylere dönüştürme meselesidir. Mimarlık insanlar arasındaki ilişkileri biçimlendirir. O bir çeşit iletişimdir. Mimarlığın düşünme tarzı onu kültürün geneline bağlarken kendini gerçekleştirme tarzı onu diğer iletişim türlerinden ayırır. Bir şeyin mimari olması için, o şeyin malzemelerle gerçekleştirilmiş olması gerekir.

Bir bina yapma kararı madde evreninin bir kısmının yok edilme kararıdır. Daha iyi bir hayat için bazı şeyler yıkılıp parçalanır. Mesela ağaçlar kesilir, kaya-

lar parçalanır, eski evler yıkılır. Arzu edilen hayatı geliştirmektir ve bu arzu etme süreci teknolojidir.

Teknoloji insan varoluşunun bir sonucudur. Yüzmek balık için ne kadar doğal bir şeyse evrene yayılmamızın aracı teknoloji de insan için öyledir. Hayat geliştikçe her teknolojik edim iki büyük ilişkiler ağında- insanların insan olmayan şeylerle ve insanların insanlarla olan ilişkilerinde- değişiklere neden olur.

MİMARLIK TEKNOLOJİSİ

İnsan ile insan olmayan şeyler arasındaki ilişkinin dönüşümü teknolojinin birinci basamağı olan malzeme seçiminde başlar. Özellikle İngiltere'deki yazarların halk mimarisini tanımlamalarında kullandıkları ölçütler arasında malzemeye dayalı yerli- yabancı ayrımı ilk sırada gelmekteydi. Bu yazarlar halk yapılarının yerel malzemelerden yapıldıklarını ileri sürüyorlardı. Seyahatleri sırasında gördükleri yeraltından çıkarılmış maden ve maddelerle yapılmış binalar ve kumtaşı, kireçtaşı, granit tepeleri onları fazlasıyla sevindirirken, demiryolu boyunca kurdeşen gibi yayılmış kırmızı tuğladan yapıma, coğrafyanın sunduğu çeşitliliği unuttuğu evlere ise acıyarak bakıyorlardı. Bu yazarların zevki doğal-yapay, yerli-yabancı, yerel-ulusal ve el yapımı-makina işi gibi çok bilinen karşıtlıklara dayanıyordu. Günümüzün aşırı şüpheli insanı bu görüşün seçkin olduğunu kolayca gösterip hissi olduğunu gerekçesiyle reddedebilir. Ama bu yazarlar bir şeyler yakalamışlardı.

Mimari amaçlı alan araştırmalarında evlerin planlarına yoğunlaşmam gerektiğine inandırmıştım kendimi. Fakat ne var ki gittiğim her yerde evlerini incelediğim insanlar, evleri kullanılan yapı malzemelerine, özellikle de dam/ça-

tı örtüsü olarak kullanılan malzemelere göre sınıflandırıyorlardı. Mesela Türkiye'de yerel tarihçilerin eski evleri yeni evlerden damlarına bakarak ayırt ettiklerini gördüm. Yeni evlerin damları piyasadadan alınma malzemelerle kaplanmış çatılara sahipken eski evler düz damlı oluyordu. Bangaldeş'de köylü insanlar tarihten çok sosyal sınıfları önemseyerek evleri duvar yapımında kullanılan malzemelere-dekoratif harç sıvalı tuğla, çamur siva veya gergin hintkamışı- ve damlarda kullanılan örtü malzemesine -teneke veya saz- göre sınıflandırıyorlar. Afrika ve Güney Amerika'da teneke, saza nazaran daha yaygın. Amerika Birleşik Devletleri'nin kırsalında tahta çatı kiremitlerinden (padavra) parlak metal kaplamalara geçildiğinde bir çağdan bir başka çağa geçmek gibi olmuştu.

Sınıflama hakkındaki ilk derslerimi İrlanda'da, Ballymenone'da tarımla uğraşan bir topluluğun evlerini incelerken aldım. Bu insanların yaşadığı evleri sınıflamaya çalışırken başlangıçta bütün evlerin planlarını tek tek çizip dört ayrı ev tipine ulaşmıştım. Ancak sonradan gördüm ki yörenin insanı evleri karşılaştırırken kullanılan malzemeyi esas alıyordu ve onlara göre iki tip ev vardı: sazin dam örtüsü olarak kullanıldığı evler veya çatıları arduvaz veya metalle kaplanan evler.

Saz kaplama ustaları Joe Murphy, Johnny Drumm ve Tommy Love yaptıkları ayrımın gerisindeki mantığı bana şöyle açıklamışlardı. Dam örtüsü olarak saz iyi bir yalıtım sağlıyor ve damları bunla kaplanmış yapılar kışları sıcak, yazları ise serin oluyor. Çevreye duyarlı saz ayrıca güzel bir görünüm de sunuyor. Tommy Love, dam kaplamasını kısa bir süre önce bitirdiği tepenin aşağısındaki bir evi göstererek şöyle konuşuyordu: 'Arasındaki saman daha taze olduğun-

dan altın gibi parlıyor. Gündüzleri güneşin etkisi ile ışık saçıyor. Senin anlayacağı tek kelime ile harika!’

Güzel bir görünüm sunan çevreye duyarlı saz örtü ayrıca ekonomik de. Sizden beklediği tek şey zaman. Ballymenone’daki insanlar ne kadar çok zamanın varsa bu işi o kadar çok yapabilirsin diyorlar. Saz kaplama işi yaşadığınız yerde zaman içinde edineceğiniz bir ekip biçme bilgisi, yani tohuma, toprağa ve havaya ilişkin bilgiler gerektiriyor. Örtü malzemesi olarak kullanılan saz bitkisi toprakta yetişiyor. Kendini yenileme kapasitesi sınırsız olan bu bitkiyi işleyip kullanıma hazır hale getirmek için pahalı alet edavet gerekmiyor. Bu işler için el emeği yetiyor. Dam kaplama işi bilgi ve yetenek isteyen ama para gerektirmeyen bir teknoloji. İş ele yatkın diye nitelediğimiz insanlar için.

Sorun saz örtünün düzenli bir bakıma ve sık sık yenilenmeye ihtiyaç duymasında. Metal kaplamalı çatılar çok daha dayanıklı olduğundan bu tür müdahalelere sık sık ihtiyaç duymuyorlar. Metal çatılı evde oturan, çatı onarımından anlamaya veya Ballymenone’da olduğu gibi birbirlerine yardım eden becerikli komşulara sahip olmaya mecbur değil. O insan bu yönde bir çabaya, bilgiye, yeteneğe veya toplumsal ilişkiye ihtiyaç duymadan yalnız başına idare edebilir. Ne var ki metal iklime uygun değil. Bangaldeş’in yaz aylarının teneke damlar altında insanı kavuran sıcaklığı ve nemi düşünülürken, metal çatıların İrlanda’nın serin ve nemli iklimine biraz daha uygun düştüğü söylenebilir. Ama metal güzel değil. Ellen Cutler, Ballymenone hakkında yazdığım ilk kitaptan aldığı telif ücretini evinin saz dam örtüsünü söktürüp yerine metal çatı yaptırmak için harcamış. Yaptığı bu değişikliğe sonradan üzüldüğünü, çünkü yeni ç-

tının evini çirkinleştirdiğini söyledi bana. Fakat bu değişikliği yapmıştı bir kere, çünkü metal çatı ‘zamanın gereği idi’. Ellen Cutler’a göre o zamanlar Ulster’in² siyasal sorunlarının yakıcılığında sıkı toplumsal düzenlerin bozulup dağıldığı ve modanın değişip durduğu zamanlardı.

İçinde yaşadığı küçük taşra topluluğunun en büyük ve en güzel damı örtülü evinde yaşıyor olmak Bayan Cutler’a mutlu etmeye yetiyordu. Oğlu Dick de aynı yerde oturuyordu, ama o, yöredeki büyük proleter sınıfa mensup idi. Bir tarım işletmesinde ücret karşılığı çalışıyordu. Bayan Cutler oğlunun eski, döküntü vaziyetteki, damı örtülü tipik bir İrlanda evinde yaşamaya yanaşmayacağını bildiğinden onun güzel görünüşünü oğlunun hatırına mahvetmiş, yani oğlu beğensin diye onu çirkinleştirmişti. Bayan Cutler’ın bu değişikliği bir işe yaramıştı ama. 1981 yılında öldükten sonra, oğlu ailesi ile beraber annesinden kalan, damı/ çatısı değiştirilmiş bu eve taşındı. Böylece Bayan Cutler’ın yaşarken olmasını çok istediği şey, yani Cutlar’ın damarlarındaki kanın bu yerde, bu evde akmaya devam etmesi fikri gerçekleşmiş oluyordu. Bu değişiklik devamlılığı da beraberinde getiriyordu.

8 Mayıs 2005, Bloomington

[DEVAMI GELECEK SAYIDA]

NOTLAR

¹ Kanatlarını açmış bir kartal andıran motifle tanınan, Kazaklar’a atfedilen bir kilim. (*çevirmenin notu*)

² Kuzey İrlanda’ya orada yaşayan ve İngiltere’ye bağlanmak yanlısı olan Protestanlarca verilen isim. (*çevirmenin notu*)